

ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОРАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМЦЯ В СИСТЕМІ НАУК

У статті обґрунтовано актуальність виділення психології професійної моральності підприємця в новий напрям психологічної науки, проаналізовано її взаємозв'язки з дотичними галузями наукових знань, визначено її об'єкт, предмет й основні завдання. Встановлено, що психологія професійної моральності підприємця є комплексним міждисциплінарним знанням, основу якого складають принципи, методи і результати досліджень, накопичені у психології моральності, психології підприємництва та професійній етиці підприємця.

Ключові слова: *культура, психологія моральності, психологія підприємництва, професійна етика, професійна моральність підприємця.*

Постановка проблеми. Сьогодні, коли дотримання професійної етики підприємцями виступає необхідною умовою входження України до Європейського Союзу, актуальність психологічних досліджень, присвячених вивченню когнітивних процесів і обмежень, що перешкоджають підприємцям імплементувати професійну етику, значно посилюється. Але, незважаючи на те, що увагу фахівців в галузі економіки і підприємництва вже з середини ХХ сторіччя привертало дослідження таких психологічних явищ як моральна свідомість, етичні настановлення, етична поведінка, взаємовідносини суб'єктів підприємницької діяльності, їхнє вивчення у площині системного психологічного аналізу майже не проводилося. У теперішній час зазначені дослідження здійснюються у межах нового напрямку психологічної науки – *психології професійної моральності підприємця* [11; 21; 22 та ін.].

Мета статті – визначити місце психології професійної моральності підприємця в системі наук.

Завдання дослідження полягали у наступному:

1. Проаналізувати міжпредметні зв'язки психології професійної моральності підприємця з іншими науками.

2. Визначити місце психології професійної моральності підприємця в системі наукових знань.

Результати теоретичного дослідження. Психологія професійної моральності суб'єкта є тією галуззю психологічної науки, до якої висувуються з боку сучасного суспільного розвитку чи не найсерйозніші вимоги, оскільки саме із цим феноменом безпосередньо пов'язується розв'язання широкого кола практичних завдань, в першу чергу тих, що мають місце в процесі реалізації професійної етики підприємцями. У дослідженнях з етики бізнесу, які у 20-му столітті стали традиційними для США та Європейських країн, більше уваги приділялося її нормативному аспекту (розробці й обґрунтуванні певних моральних стандартів, принципів, норм, кодексів) і менше – дескриптивному, що базується на результатах психологічних досліджень, присвячених вивченню когнітивних процесів і обмежень, які перешкоджають реалізації підприємцями професійної етики [30]. У той же час, ряд сучасних вітчизняних [2; 22; 26 та ін.] та зарубіжних [8; 27; 28; 30 та ін.] авторів наголошують на тому, що моральність виступає важливою детермінантою професійної діяльності підприємців й підкреслюють необхідність застосування міждисциплінарного підходу при виконанні психологічних досліджень в галузі підприємництва.

Говорячи про розвиток міждисциплінарних досліджень, А.Л. Журавльов вважає інтеграцію з етикою дуже перспективною для психологічної науки, «тому що морально-етичні, моральнісні проблеми вийшли сьогодні на перший план досліджень у цілому ряді наук, особливо науково-практичних» [21, с. 18].

На думку В. В. Москаленко, міждисциплінарність виступає ключовим елементом відмінностей підходів у дослідженні проблем підприємництва різними науками [15].

Висвітлюючи комплекс проблем, пов'язаних із виокремленням психології підприємництва у нову галузь психологічного знання, Ю. Ф. Пачковський підкреслює, що у сучасних умовах важливий вплив на її становлення мають три

групи наук: науки про суспільство (соціологія, історія, політологія, філософія); економічні науки (макро- і мікроекономіка, менеджмент, маркетинг, фінанси); ряд галузей психології (загальна психологія, соціальна психологія, психологія особистості, психологія праці, психологія творчості, економічна психологія, психологія управління і менеджменту, практична психологія) [19].

Узагальнення теоретичних і науково-практичних підходів, сформульованих у цих та інших дослідженнях, аналіз міжпредметних зв'язків дозволили з'ясувати місце психології професійної моральності підприємця в системі наук, а також визначити її об'єкт, предмет й основні завдання. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що *психологія професійної моральності підприємця* являє собою інтегральне утворення, в якому акумульовано найважливіші культурологічні, загально психологічні та економічні положення, а також підходи нових напрямів міждисциплінарних наукових досліджень (рис. 1).

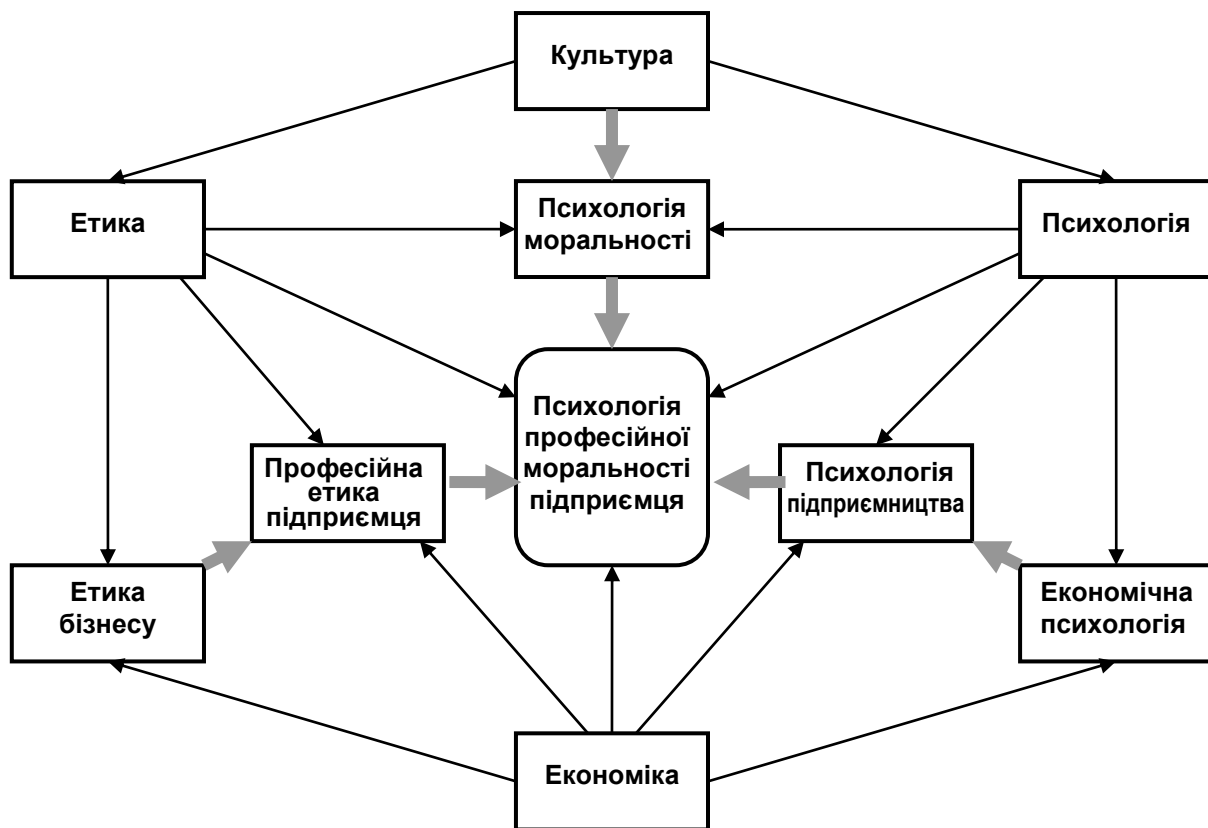

Рис. 1. Місце психології професійної моральності підприємця в системі наук

Як видно з рис. 1, *психологія професійної моральності підприємця* є комплексним міждисциплінарним знанням, основу якого складають положення, методи і результати досліджень, накопичені у *психології моральності*, *психології підприємництва* та *професійній етиці підприємця*, що сформувалася під безпосереднім впливом *етики*, як складової культури, *економіки*, а також *етики бізнесу*, яка виникла на потребу часу на перетині названих наук.

Зазначене потребує більш уважного розгляду виявлених нами і зображених на рис. 1 міжпредметних зв'язків. Вважаємо за доцільне почати такий аналіз із культурологічного напрямку, оскільки неможливо переоцінити вплив культури на формування етики і психології.

Культура, як сфера духовного життя людини, включає в себе предметні результати її діяльності, а також індивідуальні особливості, які в цій діяльності виявляються: знання, уміння, навички, рівень інтелекту, моральнісний і естетичний розвиток, світогляд, засоби і форми спілкування з іншими людьми. Мораль та різні етичні системи її обґрунтування, підвалини цих систем і логічну структуру понять, які описують моральні феномени й ситуації вивчає *етика*. Отже, етика виступає як напрям дослідження моральнісного розвитку особистості, як складова духовної культури і, водночас, як зведення моральних норм, що характеризують відповідність поведінки людини вимогам морального закону і узвичаєним в суспільстві зразкам етичної поведінки [7].

Щодо взаємопроникнення психології і культури, то на їх перетині виокремився цілий ряд підпорядкованих ним наукових напрямів, зокрема, психологія культури, крос-культурна психологія, психологія моральності. Предметом вивчення *психології моральності* виступає структура моральнісної сфери особистості, закономірності розвитку моральної свідомості та становлення морально-відповідальної поведінки [21-23]. З рис. 1 видно, що психологія моральності виступила однією з трьох наукових галузей, що відіграли важливу роль у виділенні психології професійної моральності підприємця в окремий науковий напрям.

Як зазначає відомий американський вчений Д. Мацумото, «немає теми більш важливої для розуміння культури, ніж моральність. Часом важко визначити, де закінчується культура й починається моральність, настільки тісний і глибокий взаємозв'язок існує між ними» [14, с. 249]. Досліджуючи взаємовплив культури й моральності, Д. Міллер зробила висновок про те, що «оскільки моральнісний розвиток відбиває деякою мірою розвиток особистості під впливом культурної змінної, закономірно очікувати, що такий розвиток теж буде певною мірою являти собою культурну змінну» [14, с. 261]. Водночас, підкреслюючи необхідність урахування активності особистості в культурному просторі, вона пише: «...дослідники культури й моральнісного розвитку вказують шлях для осмислення такої точки зору на моральність, відповідно до якої особистість перебуває під впливом пов'язаних з культурою ідей і практик і одночасно являє собою активний фактор» [там же, с. 274]. Отже, лише активна позиція підприємця щодо імплементації моральних стандартів в оточуючому соціумі уможливорює здійснення реальних позитивних змін у підприємницькій культурі суспільства, до якого він належить [25; 27; 28].

Іншою важливою науковою галуззю, під впливом якої відбувалося становлення психології професійної моральності підприємця, слід вважати *психологію підприємництва*, що виникла на перетині психології й економіки та увібрала в себе поряд із усталеними напрямками психологічних досліджень надбання таких її нових напрямів як *економічна психологія*, *поведінкова економіка*, *психологія бізнесу*.

Психологія підприємництва займається вивченням психологічних закономірностей професійної діяльності підприємця, досліджує поведінку підприємця при використанні матеріальних і людських ресурсів, ділові та міжособистісні відносини в процесі реалізації професійної діяльності [19]. *Психологія підприємництва* застосовує здобутки таких сфер психологічного знання, як загальна психологія, психологія особистості, соціальна психологія, психологія праці, психологія творчості, практична психологія. До проблем, що є однаково актуальними для психології підприємництва і для психології

професійної моральності підприємця відносяться формування свідомості, здібностей та системи дій людини, а також функціонування її психічних процесів, зокрема, її мислення, емоцій, волі [4-6]. Знання розділів *соціальної психології*, що висвітлюють закономірності поведінки і діяльності людей в різних соціальних групах, в умовах спільної праці, професійного спілкування й міжособової взаємодії є важливими для налагодження етичних взаємовідносин підприємця з працівниками, партнерами та споживачами, формування ефективних комунікацій, створення сприятливого психологічного клімату в організації [16; 24]. Беручи до уваги здобутки *психології особистості*, можна констатувати, що основними завданнями для психології професійної моральності підприємця виступають визначення індивідуально-особистісних передумов формування етичних настановлень підприємців та успішності реалізації ними професійної етики, розробка науково обґрунтованих методик діагностики моральних якостей підприємців, знаходження науково-практичних шляхів коригування їхнього морального розвитку [12]. Окрім того, для психології професійної моральності підприємця важливою є можливість застосування науково-практичних підходів і методів *психології праці*, що уможливають поглиблений аналіз цілепокладання і прогнозування наслідків дій підприємця, обґрунтованим розподілом робочих функцій, створенням умов для ефективної трудової діяльності [9; 19 та ін.].

Практичний аспект психології професійної моральності підприємця спрямований на вирішення особистісних і міжособових етичних проблем, пов'язаних з професійною діяльністю підприємців і працівників та забезпеченням ефективності діяльності підприємницьких організацій. Зокрема, це індивідуальне і групове консультування щодо розв'язання етико-психологічних проблем професійної діяльності підприємця, підвищення рівня моральної свідомості та етичності поведінки особистості, залученої в підприємницьку діяльність.

Застосування в психології професійної моральності підприємця положень і методів *економічної психології* може бути корисним для вивчення етичних

настановлень підприємців; виявлення чинників їхньої економічної активності; визначення цінностей, стереотипів, інтересів підприємців, пов'язаних з виконанням ними різних видів економічної діяльності; розробки практичних рекомендацій щодо етичного здійснення професійної діяльності підприємців, здатних вплинути на розвиток економіки [13; 17; 21; 31].

Ще одним науковим напрямом, що виник на перетині психологічної науки і теоретичної економіки, слід вважати *поведінкову економіку* (behavioral economics), засновником якої вважають Д. Канемана, відомого психолога, якому в 2002 р. було присуджено Нобелівську премію в галузі економіки. Головним об'єктом його досліджень виступили механізми прийняття людиною рішень в ситуації невизначеності [10]. Д. Канеман довів, що рішення, які приймаються людьми, значно відхиляються від стандартної економічної моделі поведінки людини. Зокрема, ним була досліджена асиметрична реакція людини на зміну добробуту, яка полягає у тому, що люди по-різному реагують на еквівалентні (з погляду співвідношення вигід і втрат) ситуації залежно від того, втрачають вони або виграють [29]. Здобутки поведінкової економіки є дуже важливими про дослідженні особливостей поведінки підприємців у ситуаціях зіткнення з етичними дилемами та необхідності прийняття етичних економічних рішень.

Психологія бізнесу більше зорієнтована на досвід роботи із знаннями у галузі економіки, узагальнює стратегії і тактики досягнення економічного успіху. Її предметом виступають психологічні закономірності, зафіксовані на рівні здорового глузду, а основним методом – різноманітні поради або рекомендації [19]. Методи психології бізнесу можуть бути адаптовані для дослідження етико-психологічних проблем професійної діяльності підприємців та їхньої поведінки в сумнівних з етичної точки зору ситуаціях.

Третьою галуззю наукових досліджень, під впливом якої виокремлювалася психологія професійної моральності підприємця, безперечно, виступила *професійна етика підприємця*, що виникла на перетині етики і економіки й увібрала в себе основні положення та ідеї *етики бізнесу* – науки

про узвичаєну в суспільстві сукупність моральних норм, правил та уявлень, що регулюють ставлення, поведінку і взаємовідносини ділових партнерів в процесі їх взаємодії [20]. Зазначимо, що професійна етика підприємця сьогодні є також предметом досліджень *прикладної етики* – нової форма етики, що пов'язана із принципово новими підходами до медицини, підприємництва, бізнесу, суспільства в цілому [3]. Прикладна етика представляє собою зведення пов'язаних з моральними цінностями норм, що регулюють поведінку людей у різних сферах соціального життя.

Звертаючись до питання про співвідношення етики й економіки, Ф. Найт керується прагненням не стільки включити етику в економічну науку, скільки захистити її від претензій економічної науки на вичерпний опис і оцінку поведінки людини. Він підкреслює, що економічна наука має зрозуміти обмеженість і умовність своїх моделей [18]. Етика бізнесу фактично виконує функцію зовнішнього морального регулятора підприємницької діяльності на рівні *держави*. Зовнішнім моральним регулятором підприємницької діяльності на рівні *особистості* підприємця виступає *професійна етика підприємця* – зведення професійних моральних вимог і норм поведінки підприємця у взаємовідносинах із партнерами, споживачами та працівниками належної йому організації, що зафіксовані, як правило, в її етичному кодексі. У межах *професійної етики підприємця як наукового напрямку* здійснюється аналіз, розробка і вдосконалення моральних норм і вимог до суб'єктів підприємницької діяльності, які визначають ставлення підприємця до свого професійного обов'язку і скеровують його поведінку у відносинах з підлеглими, партнерами, конкурентами, а також з урядовими і громадськими інституціями.

При цьому *внутрішнім* моральним регулятором професійної діяльності підприємця виступає його моральнісний розвиток, або рівень розвитку моральної свідомості, або відображення у свідомості особистості прийнятих у суспільстві моральних норм, що регулюють відносини між людьми.

Професійна моральність підприємця власне й являє собою *об'єкт* вивчення *психології професійної моральності підприємця*.

Предметом дослідження у психології професійної моральності підприємця виступають морально-психологічні особливості реалізації професійної етики підприємцями.

Основними завданнями психології професійної моральності підприємця є пошук і виявлення найефективніших способів управління процесом реалізації професійної етики підприємцями, визначення критеріїв розвитку моральної свідомості та прояву морально-відповідальної поведінки, які відповідали б сучасним вимогам до моральності суб'єктів підприємницької діяльності.

Застосування у дослідженнях теоретичних підходів і методів психології професійної моральності підприємця дозволить виявити психологічні умови, дотримання яких сприятиме пом'якшенню протиріччя, що споконвіку існує між етичними цілями підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом та розподілом економічних благ, та нестримним прагненням підприємців до максимізації власної вигоди [1; 21; 26].

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

1. Узагальнення вищевикладених теоретичних положень дозволило визначити місце психології професійної моральності підприємця в системі наук, розкрити її зміст й основні завдання, а також проаналізувати її взаємозв'язок з професійною етикою підприємця.

2. Психологія професійної моральності підприємця є комплексним міждисциплінарним знанням, основу якого складають основні принципи, методи і результати досліджень, накопичені у психології моральності, психології підприємництва та професійній етиці підприємця.

3. Теоретичні та науково-практичні підходи психології професійної моральності підприємця можуть бути корисними при вивченні впливу професійно-моральнісних чинників реалізації професійної етики підприємцями на виникнення етико-психологічних проблем в їхній професійній діяльності; підготовці практичних психологів з питань розвитку професійної моральності підприємців; створенні моделі психологічного консультування підприємців з проблеми реалізації ними професійної етики та інших актуальних проблем.

Використані джерела

1. Адорно Т. В. Проблемы философии морали / Адорно Т. В.; пер. с нем. М. Л. Хорькова – М. : Республика, 2000. – 239 с.
2. Акімова І. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: бар'єри, стимули та перспективи / І. Акімова, О. Осінкіна. – К. : Стилос, 2007. – С. 41–44.
3. Алексина Т. А. Прикладная этика : [учеб. пособ.] / Алексина Т. А. – М. : Изд-во РУДН, 2004. – 210 с.
4. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – Рівне : Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
5. Бех И. Д. Психологические основы нравственного развития личности : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогическая и возрастная психология"/ И. Д. Бех. – К., 1992. – 42 с.
6. Боришевський М. Й. Теоретико-методологічні засади дослідження сутності та закономірностей становлення й розвитку духовності особистості / М. Й. Боришевський // Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : [монографія] / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська й ін.; за заг. ред. М. Й. Боришевського. (Розділ 2). – К. : Педагогічна думка, 2011. – С. 8–39.
7. Винославська О. В. Технологія формування професійної етики менеджерів / О. В. Винославська // Технології роботи організаційних психологів: [навч. посібник для студентів ВНЗ та слухачів ін-тів післядипломної освіти] / за наук. ред. Л. М. Карамушки. – К. : ІНКОС, 2005. – С. 170–191.
8. Де Джордж Р. Т. Деловая этика : [учебник] / Де Джордж Р. Т. : пер. с англ. Р. И. Столпера. – М. : Прогресс, 2002. – 486 с.
9. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2008. – 432 с.
10. Канеман Д. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения / Д. Канеман, П. Словик, А. Тверски : пер. с англ. – Х. : Гуманитарный центр, 2005. – 632 с.

11. Кононець М. О. Психологія професійної моральності підприємців: теорія та сучасна практика: [монографія] // М. О. Кононець. – К.: Омега-Л, 2013. – 166 с.
12. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : [наук. монографія] / Максименко С. Д. – К. : ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
13. Максименко С. Д. Про предмет економічної психології та її місце в системі підготовки фахівців в Україні / С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер // Актуальні проблеми психології. Том 1.: Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – 2003. – Вип. 11. – С. 3–9.
14. Миллер Д. Культура и нравственное развитие / Джоан Миллер // Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото. – СПб. : Питер, 2003. – С. 249–278.
15. Москаленко В. В. Підприємництво як предмет дослідження економічної психології / В. В. Москаленко // Актуальні проблеми психології. Том 1.: Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – 2003. – Вип. 11. – С. 17–20.
16. Москаленко В. В. Соціальна психологія : [підручник] / Москаленко В. В. – [2-е вид., виправ. та доповн.] – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
17. Москаленко В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2004. – № 2(4). – С. 3–18; – № 3(5). – С. 3–21.
18. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Х. Найт; пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – 360 с.
19. Пачковський Ю. Ф. Психологія підприємництва : [навч. посіб.] / Пачковський Ю. Ф. – К. : Каравела, 2006. – 408 с.
20. Петрунин Ю. Ю. Этика бизнеса : [учеб. пособ.] / Ю. Ю. Петрунин, В. К. Борисов. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М. : Дело, 2004. – 400 с.
21. Проблемы экомической психологии. Том 2. / под ред. А. Журавлева, А. Купрейченко. – М. : ИП РАН, 2005. – 644 с.

22. Психология нравственности / Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. – М. : ИП РАН, 2010. – 508 с.
23. Савчин М. В. Психологічний аналіз проблеми моральної свідомості та самосвідомості особистості / М. В. Савчин // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 4. – С. 115–131.
24. Фоминых В. П. Исследование социально-психологических факторов детерминации экономического поведения предпринимателей / В. П. Фоминых А. Н. Захарова // Современная психология: состояние и перспективы : тезисы докладов на юбилейной науч. конф. ИП РАН, 28–29 января 2002 г., Москва. Т. 2 / отв. ред. А. В. Брушлинский, А. Л. Журавлев. – М. : ИП РАН, 2002. – С. 254–255.
25. Форрестер К. Бізнес із людським обличчям / К. Форрестер // Український тиждень. – 11-17.02.2011. – №6(171). – С. 36–37.
26. Шихирев П. Н. Возможна ли этика бизнеса? / П. Н. Шихирев // Общественные науки и современность. – 1997. – № 6. – С. 16–25.
27. Cheeseman H. R. Ethics and Social Responsibility of Business / H. R. Cheeseman // Contemporary Business Law. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, Inc., 1994. – P. 135–151.
28. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits / M. Friedman // New York Times Magazine. – September 13, 1970. – P. 32–33.
29. Kahneman D. Choices, values, and frames / D. Kahneman, A. Tversky // American Psychologist. – 1984. – V. 39. – P. 241–291.
30. Trevino L. K. Managing Business Ethics: Straight Talk About How To Do It Right / L. K. Trevino, K. A. Nelson. – N.-Y. : J. Wiley & Sons, 1995. – 332 p.
31. Van Raaij W. F. Economic Psychology Between Psychology and Economics: An Introduction / W. F. Van Raaij // Apply Psychology: An International Review. – 1999. – № 48(3). – P. 263-272.

Кононець М.О., Канд. психол. наук, доцент кафедри психології і педагогіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», mariakononets@yandex.ru

**PSYCHOLOGY OF ENTREPRENEUR'S PROFESSIONAL MORALITY IN
THE SYSTEM OF SCIENCES**

In the article the place of psychology of entrepreneur's professional morality in the system of sciences is defined, its object, subject and the main tasks are formulated. The interrelations of psychology of entrepreneur's professional morality with such adjacent areas of scientific knowledge as culture, ethics, psychology and economics are analyzed. It was established, that psychology of entrepreneur's professional morality is the complex interdisciplinary knowledge. Its basis consists of principles, methods and results of researches which have been accumulated in psychology of business, psychology of morality and entrepreneur's professional ethics. It is stressed, that theoretical and scientifically-practical approaches of psychology of entrepreneur's professional morality can be useful at studying of influence of professional-moral factors of realization of entrepreneurs' professional ethics and the reasons of occurrence of ethical-psychological problems in their professional activity; at training of applied psychologists to improvement of entrepreneurs' professional morality; at creation of model of psychological consulting of entrepreneurs concerning realization of professional ethics by them, and other actual problems. The conclusion that application of theoretical approaches and methods of psychology of entrepreneur's professional morality will allow to reveal psychological conditions of softening of the contradiction between the ethical purposes of the entrepreneurs' activity connected with manufacture and distribution of the economic weals, and aspiration of entrepreneurs to maximization of own benefit has been drawn.

Keywords: culture, psychology of morality, business psychology, professional ethics, entrepreneur's professional morality.